

ALMAN BELGELERİ IŞIGINDA OSMANLI ERMENİLERİNE DAİR TESPİTLER (1915–1918)

SEZEN KILIÇ*

Giriş

1915 Tehcirini konu edinmeden Osmanlı topraklarında yaşamış olan Ermenileri farklı bir bakış açısıyla ve arşiv belgelerine dayanarak ele almayı amaç edinen araştırmamız, Osmanlı topraklarında farklı tarihlerde önemli görevlerde bulunmuş olan iki Alman subayının izlenim ve tespitlerini aktardıkları yazı ve raporlarına dayanmaktadır. Bu subaylardan ilki Birinci Dünya Savaşı'ndan bir yıl önce başlayarak Kasım 1917 tarihine kadar Osmanlı topraklarında görev yapan Alman Deniz Ataşesi Deniz Binbaşı Hans Humann'dır. Humann, Bergama antik kentini bulan ve daha sonra buradaki bazı önemli kalıntıları bugünkü adıyla Berlin İslam Sanatları Müzesi'ne taşıyan Alman arkeolog ve mühendis Carl Humann'ın oğlu olarak 1878'de İzmir'de dünyaya gelmiş ve 12 yaşına gelinceye kadar Türkiye'de yaşamıştır. 1890'da Almanya'ya döndükten ve eğitimini tamamladıktan sonra Alman Deniz Kuvvetleri'nde subaylık kariyerine başlamıştır. Pangermen eğilimi sayesinde kısa sürede binbaşılığa yükselmiş, bir süre Alman Deniz Bakanlığı istihbarat şubesinde çalıştıktan sonra 1913 sonbaharında pek sınırları belirlenmemiş olsa da İstanbul'da görevlendirilmiştir. 1914 yılından itibaren İstanbul'da Alman deniz ataşesi görevini icra etmeye başlamış ve Almanya'ya geri çağırıldığı 1917 yılı sonbaharına kadar bu görevini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra Humann 1920 yılı Haziran ayına kadar Alman Savaş Bakanlığı'nda Osmanlı Devleti ile ilgili işlerden sorumlu danışman olarak görevlendirilmiş, bu işinin ardından 1920'li yıllarda Almanya'da çok okunan *Deutsche Allgemeine Zeitung* gazetesinde çalışmaya başlamıştır. 7 Ekim 1933 tarihinde vefat eden Humann, Osmanlı topraklarında kaldığı sürece başta Enver Paşa olmak üzere birçok Osmanlı devlet adamıyla olan

* Doç. Dr., Başkent Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara/TÜRKİYE, sezenkili197@yahoo.com

yakın diyalogu sayesinde bulunduğu görevden daha üst bir konuma sahip olmakla birlikte İstanbul Alman Büyükelçiliğinde görevinin çok üstünde yetki ve etkilerde bulunmuştur. Bu nedenle Alman tarihçiler tarafından Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en önemli temsilcilerinden, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya saflarında savaşa katılmasındaki en büyük pay sahiplerinden biri olarak gösterilmiştir.¹ Ermeni Tehcirinin en önemli tanıklarından biri olarak kabul gören Humann gerek Osmanlı topraklarında görev yaptığı yıllarda gerekse Almanya'ya döndükten sonra Türkler ile Ermenilerin artık aynı topraklarda birlikte yaşamasını mümkün görmediğini ve bu nedenle Ermeni tehcirini haklı bulduğunu yazılarında açıkça savunagelmıştır.²

Araştırmamızın izlenim ve tespitlerine başvurulmuş diğer Alman subayı ise Osmanlı Umumi Karargâhı II. Şube (İstihbarat) Müdür Yardımcısı olarak 8 Eylül 1916–30 Ekim 1918 tarihleri arasında görev yapan Yarbey Sievert³'tir. Yaptığı bu görev dışında, hayatı ile ilgili makale ve kitaplarda veya Birinci Dünya Savaşı ile ilgili yazılmış çok sayıda eserin ve savaşla ilgili belgelerin dijital ortama aktarıldığı Münih Dijital Merkezi ve Berlin Alman Devlet Dijital Kütüphanesinde de herhangi bir bilgiye ulaşılamayan Sievert, birçok Türkçe ve yabancı dildeki eserde Osmanlı Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Daire Başkanı olarak gösterilmesinin yanı sıra -o dönemde Osmanlı Umumi Karargâhı İstihbarat Şube Müdürü Kurmay Yarbey Seyfi Bey⁴'dir- Ermeni tehcirini finanse ve organize etmekle⁵, hatta bu işte bizzat elini kana bulaştırmakla suçlanmaktadır. Oysa Sievert Osmanlı topraklarına Ermeni Tehcirinden yaklaşık 16 ay sonra gelmiştir. Kendisinin kaleme aldığı ve Alman Askeri Arşivinde yer alan 68 sayfalık raporundan yola çıkılarak

¹ Kenan Aksu, *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*, Çatı Kitapları, İstanbul 2007, s. 51–60; Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa II*. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970, s. 532–535; Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse*, Paul List Verlag, München 1952, s. 88–89.

² Vahakn N. Dadrian, *The History Of The Armenian Genocide*, Berghahn Books, Newyork 1995, s. 273.

³ Yarbey Sievert'in ismi tespit edilememiştir.

⁴ Seyfi Düzgören: Harp Akademisi'nden kurmay yüzbaşı olarak mezun olduktan sonra Osmanlı Umumi Karargâhı İstihbarat Şube Müdürlüğü, Danimarka Üsera Mübadele Kongresi Türk Murahhaslığı, Doğu Cephesi Komutanlığı, 13. Kafkas Tümen Komutanlığı, Doğu Cephesi Kurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı Ordu Dairesi Başkanlığı, 23.ve 57. Tümen Komutanlıklar, Millî Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı, Gümrük Muhafaza Genel Komutanlığı yapmıştır. 1923'te askerlikten emekli olduktan sonra üç dönem milletvekilliği, akabinde de üç dönem Gümrük ve Tekel Komisyonu Başkanlığı yapmıştır. T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1972, s. 172; TBMM Albümü, I. Cilt.

⁵ Dadrian, age., s. 252; "The role of Turkish military in the destruction of Ottoman Armenians: A study in historical continuities" *Journal of Political and Military Sociology*, 1992, 20 (2), s. 257–286; Christopher J. Walker, *Armenia: The Survival of a Nation*, St. Martin's Press, Newyork 1990, s. 304–305.

hakkında sadece yarbay rütbesinde Osmanlı ordusunda görev yaptıktan sonra albay rütbesindeyken emekli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı rapora dayanarak 1893–1895 yılları arasında Bükreş Elçiliğinde çalıştığı, bu görevi sırasında 1894’te İstanbul’da altı hafta kaldığı ve buradaki Alman Askerî Heyet Üyeleri ile temasta bulunduğu, akabinde Rusya’da 1899–1900 yılları arasında altı ay, sonrasında ise Çin’de ve Uzak Doğu’da önce 1901–1905 yılları ve sonra 1908–1909 yıllarında görev yaptığı bilgisi edinilmektedir.⁶

Araştırmamızın dayanak noktasını oluşturan yazı ve raporları kaleme alan her iki Alman subayı hakkında bilgi verdikten sonra Osmanlı topraklarında görev yapma tarihleri göz önünde bulundurularak öncelikle Humann’ın ardından da Sievert’in Ermenilerle ilgili tespitleri aktararak yorumda bulunulacaktır.

1. Humann'ın Ermenilere Dair İzlenim ve Tespitleri

Bu bölümde Humann tarafından kaleme alınan yazılar incelenecektir. Humann’ın Ermenilerle ilgili görüş ve tespitlerini yansıtan yazıların çoğu, yaşadığı bir takım olaylardan edindiği kanaatlerine dayanmaktadır. Bu yazılardan ilk ikisi Enver Paşa’ya hitaben 18 Mayıs ve 22 Ekim 1915 tarihinde kendisi tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan 18 Mayıs 1915 tarihli olanı şu şekildedir:

“Sevgili Enver! Bükreş’teki istihbarat subayım, şu an orada muhtemelen İstanbul’da bir suikast planlayan 12–15 kadar Ermeni Kaldani Yahudisinin bulunduğunu bildiriyor. Onlar hakkında daha fazla bilgi edinmeye ve fotoğraflarını da göndermeye çalışacak. Ayrıca pek güvenilir olmayan Ermeni memurların tamamının Türkiye’de sınırdan uzak tutulmasını uygun buluyor.”⁷

Her ne kadar Musevi geleneklerini devam ettiren ve Pakraduni olarak adlandırılan Ermenilerin var olduğu ve ilk kez tarih sahnesine MS 30 yılında çıktıkları, 885–1045 yılları arasında Doğu Anadolu’da hanedanlık şeklinde varlıklarını sürdürdükleri, hatta günümüzde de varlıklarını gizli şekilde devam ettirdikleri ileri sürülse⁸ de Ermenilerin çoğunun Hıristiyanlığın Gregoryan, Kaldanilerin ise Katolik mezhebine ve farklı bir ırka mensup olduğu, Yahudilerin de hem din hem ırk açısından Ermenilerden farklı olduğu bilinmektedir. Buna rağmen bu yazıda sanki

⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 1–3. Archiv der Marine, Kriegsakten Vol., 1-105 (60876), Enver Pascha, s. 9.

⁷ Archiv der Marine, Kriegsakten Vol., 1-105 (60876), Enver Pascha, s. 9.

⁸ Ahmet Akgül, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Kripto Yahudiler ve Pakraduniler*, Togan Yayınları, İstanbul 2011, s. 527–536.

sadece Ermenilerden değil de üç farklı milletten bahsediliyormuş gibi görünmesi haber kaynağı olan Bükreş'teki Alman istihbarat subayının yanlış bilgilendirmesinden ve Humann'ın da bu yanlış bilgiyi bilgi süzgecinden geçirmeden olduğu gibi aktarmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak burada asıl ilgi çekici olan Bükreş'te bulunduğu tespit edilen Ermenilerin İstanbul'da bir suikast planladığı şüphesinden yola çıkılarak Osmanlı hükümetinden kendi vatandaşı Ermeni memurları sınırlarından uzak tutmasının istenmesidir. Bu istek, Ermenilere yönelik Tehcir Kanununun (Sevk ve İskân Kanunu) çıkarıldığı 27 Mayıs 1915 öncesinde de Osmanlı Ermenilerine başta Almanların güven duymadığını göstermesi açısından önemlidir.

22 Ekim 1915 tarihli yine Enver Paşa'ya hitaben Humann tarafından kaleme alınan ikinci yazının konusu şikâyetidir:

“Sevgili Enver! Geçen hafta dikkatini İstanbul'daki tüccar Mihran Güssaryan'a çekmiş ve onun ticaretinin müsadere edilmesinin önlenmesini senden rica etmişim. Çünkü Güsseryan, gemi ve tersane gibi benzeri şeyler için çok acil ihtiyaç duyduğumuz birçok malzemeyi ithal etmiş, ancak mallarına yapılan çok sayıda müsadere yüzünden aşırı para kaybına uğramış ve bunun üzerine kanunlara uygun ticaret yapılacağına dair gerekli güvence kendisine verilinceye kadar her zaman peşin ödediği malların alımından vazgeçmiştir. İsmail Hakkı Paşa ile yaptığın telefon görüşmesinden sonra bana Osmanlı Donanma Komutanlığı yararına Güssaryan'ın depolarını müsadere koruyacak bir belge sözü de vermiştin. Sonuç ise İsmail Paşa'da her zaman yaşandığı üzere gerçek bir felaketti. İsmail Paşa söz verdiği belgeyi düzenlemediği gibi bugün Güssaryan'ın ticarethanesine 10 subay ve 60 asker göndererek büyük miktarda gemi perçinini müsadere ettirmeye başlamış, yani özellikle tam da Donanmanın ihtiyacı olan malzemeleri. Böyle bir davranış biçimi sence şereflice mi?”⁹

Yukarıdaki yazıda Humann, Almanya'nın İstanbul'da bulunan gemi ve tersanelerine malzeme sağlayan Ermeni asıllı tüccar Güsseryan'ın savaş nedeniyle mallarının müsadere edilmesinin önlenmesini Enver Paşa'dan istemiş ve bunun üzerine Enver Paşa, Osmanlı Levazım Umum Reisi İsmail Hakkı Paşa ile görüşerek böyle bir müsadereyi önleyecek bir belge düzenleme sözü vermiştir. Ancak İsmail Hakkı Paşa'nın bu sözünü yok sayarak Güsseryan'ın mallarını tekrar müsadere ettirmesi, Humann'ın tepkisini çekmiştir. Burada Humann'ın Ermenilere karşı tutumu bir önceki yazıdan tamamen farklıdır, çünkü önceki yazıda bir

⁹ Archiv der Marine, Kriegsakten Vol., 1-105 (60876), Enver Pascha, s. 21.

istihbarata dayanarak Ermeni memurların Osmanlı sınırlarından uzak tutulmasını isterken, bu yazıda bir Ermeni tüccar için devreye girdiği, hatta onun için bir Osmanlı Paşa'sının şerefini sorguladığı görülmektedir. Humann'ın bu tutarsız davranışında Alman menfaatlerini her şeyin üstünde tutmasının rol oynadığı düşünülmektedir. Aksi takdirde bir yandan Osmanlı sınırlarından Ermenilerin uzak tutulmasını isteyecek kadar Ermenilerden şüphe duyarken, diğer yandan Alman gemi ve tersaneleri için hayati malzemelerin alımını bir Ermeni tüccara bırakacak kadar Ermenilere güven duymasının başka türlü bir izahı mümkün olamayacaktır.

Üçüncü yazı ise Humann'ın Alman Deniz Ataşesi sıfatıyla Alman Deniz Kuvvetlerine hitaben İstanbul'da 29 Ekim 1916 tarihinde kaleme aldığı sekiz sayfadan oluşan rapordur. Bu raporda Humann, Ekim 1916'da Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu anlatmaktadır. İttihat ve Terakki Parti Kongresi, kapitülasyonlar, askeri durum ve genel durum gibi konuları içeren raporun Türkiye'nin genel durumunun anlatıldığı bölümde ise şu tespit aktarılmaktadır:

“Türk hükümeti son dönemde çok sayıda casusluk şebekesini ortaya çıkarmıştır. En çok hayret uyandıran ise İzmir'de yapılan tutuklamalar esnasında itibarlı bir İngiliz-Levanten-Rum topluluğunun çok sayıda üyesinin bu casusluk olayına karıştığı tespit edilmesidir. Osmanlı istihbarat servisi, İzmir'den yola çıkarak Sakız Adası üzerinden Midilli'ye ulaşmış ve bir evvelki İzmir İngiliz Konsolosunun buradan Türkiye'deki casusluk faaliyetlerini organize ettiğini tespit etmiştir. Bu casusluk olayı ile bağlantılı olarak İstanbul'da çok sayıda Rum tutuklanmıştır. Bunun yanı sıra Şark Demiryollarında görevli bir Ermeni memurun İsviçre merkezli bir Fransız casusluk servisi ile irtibatı ve düşmana Osmanlı askeri birliklerinin nakli konusunda çok değerli bilgiler iletildiği ortaya çıkartılmıştır.”¹⁰

Yukarıdaki rapor, Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı vatandaşı bir kısım gayrimüslimin, Osmanlı Devleti'nin savaşta düşmanı durumunda bulunan İngiliz ve Fransızlarla casusluk faaliyetleri içinde bulduklarını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle Ermeni bir memurun Fransız casusluk servisi ile irtibatı ve bu servise Osmanlı askeri birliklerinin demir yolu vasıtasıyla nakline dair bilgiler aktarması, Osmanlı Devleti'nin savaşta bir yandan dışta düşmanla çarpışırken içte ise kendi vatandaşlarından bir kısmının düşmanla casusluk faaliyetinde bulunmasının verdiği bir durumla da karşı karşıya olduğunu göstermektedir.

Bu bölümün son yazısı yine Humann tarafından 28 Kasım 1916'da İstanbul'da kaleme alınan gizli bir rapordur. Bu rapor, Humann'ın 22 Ekim 1915 tarihli

¹⁰ Bundesarchiv RM 2/2003, s. 2, 8-9.

yazısıyla tamamen zıtlık teşkil etmektedir, çünkü bu kez Enver Paşa'dan Almanlarla ticaret yapan bir Ermeni tüccarın mallarının müsadere edilmesinin önlenmesi değil, gerektiğinde mallarının müsadere edilmesi istenmektedir. Söz konusu rapor, 27 Kasım 1916 tarihinde Osmanlı topraklarında görevli Alman subayları Deniz Albay Tägert, Deniz Binbaşı Rohde, Deniz Yüzbaşı von Mohl, Yüzbaşı Seeliger, Üsteğmen Cabolet ve Deniz Binbaşı Hans Humann'ın katılımında Karadeniz üzerinden Alman deniz nakliyatına dair yapılan toplantı ile ilgilidir.¹¹ Bu toplantıda Mangan Şirketi Temsilcisi olarak Üsteğmen Cabolet, görüşmeye katılan Alman askeri yetkililerine Enver Paşa'ya sunduğu itiraz yazısını iletmiştir:

“Ereğli'deki mangan ocağı sahibi Hallaçyan Efendi¹² her ton başına 80 Piaster (100 Piaster: 1 Paunt) kazı bedeli talep etmektedir. Bu bedel çok yüksek ve abartılıdır. Almanya'da barış zamanında bir ton mangan 20–30 Mark, şimdi ise 400 Marktır. Türk hükümeti, Hallaçyan'ı ton başına 20 Piaster olacak şekilde fiyatları düşürmesi için zorlamalı ya da mallarını kamulaştırmalıdır. Bu olmadığı takdirde Türkiye'ye yapmış olduğumuz çelik nakliye bedelini arttırmamız gerekecektir.”¹³

Humann'ın Enver Paşa'dan 22 Ekim 1915 tarihli talebinin tam tersine Üsteğmen Cabolet Osmanlı hükümetinden Almanlara mangan madeni satan Ermeni tüccar Hallaçyan'ın maden çıkarma ton bedeli olan fiyatı önce düşürmesini, bunu yapamadığı takdirde ise mallarının müsadere edilmesini istemektedir. Cabolet bununla da kalmamakta Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa'yı bu meseleyi Almanların istediği şekilde halletmediği takdirde Almanya'nın Türkiye'ye yapmış olduğu çelik nakliye bedelini arttırmakla tehdit etmektedir. Bu yazı, Almanların Birinci Dünya Savaşı yıllarında menfaatleri için Osmanlı devlet adamlarına karşı ne kadar cüretkâr olabildiklerini göstermesi açısından çok önemlidir.

2. Sievert'in Ermenilere Dair İzlenim ve Tespitleri

Bu bölüm, Alman Yarbayı Sievert'in Osmanlı Umumi Karargâhı II. Şube (İstihbarat) Müdür Yardımcısı olarak görev yaptığı 8 Eylül 1916–30 Ekim 1918 tarihleri arasında yaşadıklarını kaleme aldığı raporundaki Ermenilere dair tespitlerini içermektedir. Söz konusu rapordaki ilk üç belge Ermenilerle birlikte Osmanlı gayrimüslimlerine dair genel bilgi ve kanaatleri içermektedir. Üç belgeden

¹¹ Bundesarchiv RM 8/351, s. 79.

¹² Hallaçyan: Bahriye İdaresi'nin işletmecisi müteahhitlerindendir, 1882'den itibaren Zonguldak'ta maden ocakları işletmiştir. Murat Kara, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829–1920)”, *History Studies*, Sayı 5, Ocak 2013, s. 236–237.

¹³ Bundesarchiv RM 8/351, s. 80.

ikisi seyahat izni ile ilgilidir ve savaş esnasında Osmanlı topraklarında görev yapan Alman subaylarının tamamına yakınının tercüman olarak Ermeniler başta olmak üzere Osmanlı gayrimüslimlerini bulundurdıklarına ve bunların da Türkler tarafından önceden beri şüpheli şahıslar olarak görüldüklerine dairdir. Bununla birlikte Alman subaylarının tercümanları da dâhil olmak üzere Osmanlı gayrimüslimlerinin seyahat iznine tabi olduğu ve bu iznin de Sievert'in görev yaptığı istihbarat şubesi tarafından verildiği belgelerde anlatılmaktadır.¹⁴ Üçüncü belge ise gayrimüslimlerin tamamının Türklerden nefret ettiği, Levanten, Rum, Yahudi ve Ermenilere karşı davaların her daim ertelenmesine rağmen Türklerle karşı asla ertelenmediğine, Yahudilerin tamamen Antant, ama her şeyden önce İngiliz dostu olduğuna dair Sievert'in kanaatlerini içermektedir.¹⁵

Sievert'in raporunda yer alan ve Türkler açısından son derece önemli bir haksızlığa işaret eden davaların daha ziyade Osmanlı topraklarında bulunan yabancı temsilciliklerde kurulan mahkemelerde görülen davalar olduğu değerlendirilmektedir. Aynı raporda sözü edilen gerek Türklerin gayrimüslimlere gerekse gayrimüslimlerin Türklerle karşı olumsuz duygularında savaş ortamının büyük bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Osmanlı topraklarında görev yapacak Alman subayların buldukları ülkenin dilini göreve katılmadan önce ya da katıldıktan sonra öğrenmek yerine tercüman olarak gayrimüslimleri seçmelerinin yaratmış olduğu sorunu şu olay bariz şekilde açıklamaktadır:

“Bir Alman tümen komutanının cezalandırılmasının istendiği bir olayda ordu komutanı sadece Türkçe biliyordu, Türkçe bilmeyen tümen komutanının tercümanı da bir gayrimüslimdi. Tümen komutanının da dinlenmesi için bir soruşturma yapılması fikrindeydim. Enver Paşa tam tersine, söz konusu subay ordu komutanı tarafından şikâyet edildiği için mutlaka cezalandırılması gerektiği fikrine sahipti. Nihayetinde, Alman Askerî Heyeti vasıtasıyla bir tahkikat yaptırılması ve bu suretle artık yerinde kalması mümkün olmayan söz konusu subayı -asında her şey bir dizi yanlış anlamadan kaynaklanıyordu- hiç olmazsa ceza almadan ve şerefli bir şekilde Alman'ya geri göndermek mümkün oldu.”¹⁶

¹⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53–7/1292, H 13–7/5, 327/36gK. s. 10–13.

¹⁵ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53–7/1292, H 13–7/5, 327/36gK. s. 19–20.

¹⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53–7/1292, H 13–7/5, 327/36gK. s. 48–49.

Osmanlı topraklarında görev yapan Alman subaylarının dil bilmedikleri için gayrimüslimleri tercüman olarak bulundurmalarının yaratmış olduğu zorluğu ve bunu Almanya'nın savaşın bitimine doğru nasıl çözdüğünü Sievert kendi sözleriyle ifade etmektedir: *Alman subayları, Türklerin hiç güven duymadığı Yahudi, Rum veya Ermeni tercümanlara tamamen bağımlı olmasalardı, birçok zorluk hiç yaşanmazdı. Bu nedenle 1918 yılı başlangıcında İstanbul'daki Alman Askerî Heyetinin kendi inisiyatifıyla Türkçe dil kursu açması çok memnuniyet vericiydi.*¹⁷

Dördüncü ve beşinci belgeler ise Sievert'in Ermenilere dair bilgi ve kanaatlerini içermesinin yanı sıra kendisine yönelik Ermeni Tehcirini finanse ve organize ettiğine dair iddialara cevap niteliğindedir:

“Ermeniler Türklerin can düşmanıydı, aslında bu karşılıklıydı. Bahis konusu olan Ermeni vahşeti ve Türklerin Ermenilere karşı imha savaşı, benden önceki zamana dayanıyordu. Türkler bana, Ermenilerin kendilerine karşı ne kadar acımasız olduklarını ortaya koyan propaganda malzemeleri gösteriyordu. Bu mücadelenin sebebi her şeyden önce ekonomikti. Ermeniler büyük bir organizasyon kabiliyetine, üstelik Türklerin kendilerini kovmaya gayret ettikleri en büyük şirketlere sahipti. Ayrıca kendi kendilerine zarar verecek ölçüde çok küstah ve kibirliydiler. Bununla birlikte oldukça zekiydiler, fakat Yahudilerin esnekliğine sahip değillerdi.”¹⁸

Sievert bu iki belgede Ermeniler ile Türkler arasındaki düşmanlığın sebebinin tamamen ekonomik olduğunu, Ermenilerin ticari kabiliyetinin çok yüksek olmasına rağmen ticaretteki küstah ve kibirli tavırlarının kendilerine zarar verecek boyutta, Yahudilerin ticaretteki esnekliğe sahip olmalarının ise büyük dezavantaj olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadır.

Bir başka belgede Sievert, Enver Paşa'nın Ermenilere dair hassasiyetini ve bu hassasiyet sonucu yaşanan bir olayı aktarırken aynı zamanda şarklıların özelliğine de eleştiri getirmektedir:

“Ermenilere karşı nasıl hareket edileceği oldukça nazık bir konuydu ve özellikle de Harbiye Nazırı Enver Paşa bu konuda son derece hassastı. Örneğin Telgraf Müdürlüğünde görevli Ermenilerin casusluk yapma ihtimallerinin olup olmadığını Posta Umum Müdürü ile birlikte tespit etmem için beni

¹⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53–7/1292, H 13–7/5, 327/36gK. s. 64.

¹⁸ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933–1937, RW 49/21, RH 53–7/1292, H 13–7/5, 327/36gK. s. 19–20.

huzuruna çağırıldı. Onlardan ne pahasına olursa olsun kurtulmak istendiğini hemen kavradım. Posta Umum Müdürü ile birlikte Telgraf Müdürlüğünde yaptığımız inceleme sonucunda casusluk yapmayı imkânsız kılacak her tür tedbirin alındığından emin olduk ve bunu birlikte Harbiye Nazırına rapor ettik. Enver Paşa rapordaki kanaatimize katılmış olacak ki söz konusu Ermenilerin Telgraf Müdürlüğündeki görevlerinde kalmalarına karar verdi. Tabii ki buna pek inanmadım ve tamamen tesadüf eseri Umumi Harp Daire Başkanından söz konusu Ermenilerin belli bir süreden sonra askere alındıklarını öğrendim. Meselelerin bu şekilde ve gerçek bir şarklı tarzında halledilmesi karşısında yapılacak pek de bir şey yoktu.”¹⁹

Bu belge, Sievert’in ilk iki belgede ileri sürdüğü Türklerin gayrimüslimlere duyduğu güvensizliği ispatlar niteliktedir. Burada posta hizmetlerinde çalışan ve casusluk yapma şüphesi görülen Ermeni memurların soruşturmasına Osmanlı Posta Müdürü ile birlikte bizzat Sievert üstlenmiş ve bunun mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Enver Paşa’nın Ermeni memurların görevde kalmalarına karar verdiğini, ancak daha sonra sırf posta hizmetinden ayırmak için askere alındıklarını Sievert iddia etmekte ve bu tür çözümleri de şarklılıkla bağdaştırmaktadır. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken husus, -bilindiği üzere Ermeniler ile birlikte diğer Osmanlı gayrimüslimlerinden 21 Temmuz 1909 tarihinden itibaren “bedel-i askeriye” (vergi ödeyerek askerlik hizmetinden muaf tutulmak) alınmamasına dair yasa teklifi kanunlaşmıştır²⁰- Ermeni memurlarının askere alınışının onlara duyulan güvensizlikle ilgisi olmayabileceği, askerlik hizmetlerini yapma sıralarının gelmiş olabileceğidir.

Bir başka olay ise Osmanlı 5. Ordu Komutanı ve Alman Askeri Heyet Başkanı General Liman von Sanders’in İzmir’de çok sayıda Ermeninin bombalı saldırı tasarlamaktan dolayı haksız yere tutuklandıklarını dair şikâyetini Alman Büyükelçiliğinde gündeme getirmesidir. Alman Büyükelçisi, Osmanlı hükümeti ile savaşta müttefik olunmasından kaynaklanmış olsa gerek Sanders’in bu şikâyeti üzerine resmî bir girişimde bulunmakta tereddüt yaşamış ve olayı gayri resmi şekilde çözmek için Askerî Ataşe General von Lossow’u Osmanlı Umumi Karargâhı İstihbarat Şubesi Müdür Yardımcısı Sievert’e göndermeyi tercih etmiştir. Sievert, olayı çözeceği konusunda Lossow’a söz verdikten sonra Şube Müdürü Seyfi Bey ile gö-

¹⁹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 32, 49.

²⁰ Ayhan Aktar, “I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler”, *Toplumsal Tarih*, No: 255, Mart 2015, s. 30.

rüşerek olayla ilgili gerçek durumu öğrenmeye çalışmıştır. Her ne kadar Seyfi Bey başlangıçta konu hakkında konuşmak istemese de sonuçta Sievert, İzmir’de suikast tasarlamak suçundan tutuklanan Ermenilerin üzerlerinde herhangi bir suç unsuru bulunmadığını yaptığı soruşturma sonucunda meydana çıkartarak saliverilmelerini sağlamıştır. Sievert, olayla ilgili Şube Müdürüne, “olayı daha soruşturmadan polislin tutuklama yapmasının yanlış olduğu ve bu tür yanlış tutuklanmaları İtilaf Devletlerinin çok rahatlıkla Osmanlı hükümeti aleyhinde ileride kullanabilecekleri” uyarısında bulunmuştur.²¹

Sievert, Seyfi Bey ile kendi şubesinin inisiyatifinde olan seyahat izni verilmesi konusunda -özellikle bu seyahat izni bir Ermeni ile ilgili ise- zaman zaman farklı görüşte olduklarını ifade etmekte ve aynı zamanda Osmanlı hükümetinin Ermeniler konusundaki hassasiyetini güncel hayattan bir örnekle açıklamaktadır:

“Danimarkalı bir bayan, kendisi ve yedi yaşındaki Ermeni evlatlığı adına Danimarka’ya gidebilmek için yurt dışı seyahat iznine başvurmuştu. Seyfi Bey, Danimarkalı bayan için onay, Ermeni çocuk için ret kararı aldı. Böyle bir durumda Ermeni çocuğun sonunun felaket olacağı hususunda Seyfi Bey’i uyardım. Seyfi Bey’in konuyla ilgili Enver Paşa ile görüşmesi üzerine Paşa, her ikisine de seyahat izni verilmesine, ancak Ermenilerle ilgili tüm seyahat başvurularının sonuçlandırılmasının bir iç siyasi mesele olması bakımından İç Siyasi İşler Sorumlusu Binbaşı İsmail Bey’in konuyu incelemesine karar verdi.”²²

Yukarıdaki olayda iki ayrıntı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki alıntıdan rahatlıkla anlaşılacağı üzere Enver Paşa’nın Ermenilerle ilgili tüm hassasiyetine rağmen konu bir Ermeni çocuk ile ilgili olduğundan kararını lehte vermesidir. İkincisi ise bu lehte kararını ilgili birimin konuyu incelemesine bağlamasıdır. Kıscası inceleme olumlu olursa Enver Paşa’nın kararı Ermeni çocuk lehine, olumsuz olursa aleyhine olacaktır. Buradaki asıl ayrıntı Enver Paşa’nın konu hakkındaki kararını tek başına vermek yerine profesyonel bir birimin incelemesine bırakmayı tercih etmesidir.

Güncel hayatla ilgili bir başka olaydan yola çıkarak Sievert’in Ermenilerle ilgili izlenimlerinin sonuncusunu sıra dışı bir ilişki oluşturmaktadır. Bu sıra dışı iliş-

²¹ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 32-33.

²² Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 34.

ki bir Ermeni bayanla Pera'da (İstanbul Beyoğlu) yaşayan bir Osmanlı Paşasının Fransız eşiyle olan ilişkisidir. Söz konusu Ermeni bayan siyasi nedenlerle Konya'da tutuklanınca onunla ilişkisi olan Osmanlı Paşasının Fransız eşi de tüm siyasi himayeye rağmen aynı kaderi paylaşmak zorunda kalmıştır.²³ Bu olay, savaş ortamında Osmanlı hükümetinin özellikle Ermenilerle ilgili meselelerde hiçbir şekilde siyasi himaye tanımadığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırmamız sonucunda Osmanlı topraklarında çok önemli, hatta kritik düzeyde görevde bulunan iki Alman subayı Binbaşı Humann ve Yarbay Sievert'in yazı ve raporlarından Ermeniler ile ilgili şu tespitler ortaya çıkarılmıştır: 1- Osmanlı topraklarında görev yapan Almanların genel anlamda Ermenilerine karşı güvensizliği söz konusudur ve bu güvensizlik Tehcir öncesine dayanmaktadır, 2- Ermeni Tehcirine rağmen Osmanlı topraklarındaki gemi ve tersaneler için hayati nitelikteki malzemelerin alımı ile silah sanayisi açısından çok büyük öneme haiz mangan madeninin çıkarılması Ermeni tüccarlar tarafından yapılmaktadır, 3- Savaş koşullarının etkisiyle de olsa diğer Osmanlı gayrimüslimleri gibi bir kısım Ermeniler düşmanla casusluk faaliyeti içindedir, 4- Almanya'nın Osmanlı topraklarında görevlendirdiği subayları ya göndermeden önce ya da gönderdikten sonra Türkçe öğretmek yerine başta Ermeniler olmak üzere gayrimüslim tercümanları kullanması Osmanlı askerleri ile Alman askerleri arasında bir takım önemli sorunların yaşanmasına vesile olmuştur, 5- Yine savaş yıllarının özel koşullarından kaynaklandığı düşünülse de Osmanlı gayrimüslimlerinin Türklere karşı nefreti söz konusudur ve bu nefret duygusu Ermenilerde çok daha fazladır, 6- Ermeniler ile Türkler arasındaki husumette ekonomik gerekçeler büyük rol oynamaktadır. Bu da Ermenilerin Osmanlı ticari hayatındaki önemli konumundan kaynaklanmaktadır, 7- Ermeniler ile Türkler arasındaki husumetten dolayı başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı devlet adamları Ermeniler konusunda aşırı temkinli hareket etmişlerdir, 8- Ermeni memurlara güven duyulmamasına rağmen yine de posta ve telgraf işleri gibi savaşta çok kritik görevler Ermenilere teslim edilmiştir, 9- Tehcire rağmen Osmanlı Ermenilerinin savaşta askere alınmasına devam edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında özellikle Osmanlı ticari hayatında, tercüme alanıyla birlikte çok önemli ve kritik devlet kademelerinde yeterli sayıda Türkün yetişmemiş olması veya bulunmayışı bu hizmetlerde Osmanlı Ermenilerini başta

²³ Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Melde-sammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 40-41.

olmak üzere gayrimüslimlerini öne çıkarmış, hatta vazgeçilmez bir konuma getirmiştir.

Sonuç itibarıyla iki Alman subayının tespitlerine dayanan çalışmamızda Birinci Dünya Savaşı yıllarında da olsa Ermenilere dair birçok gerçekçi tespitler yapıldığı anlaşılmalı birlikte gerektiğinde Osmanlı topraklarında görev yapan Almanların zaman zaman tabiri caizse “dün ak dediklerini bugün kara diyebilecek” kadar çelişkili tutum içinde buldukları, bunda da ne pahasına olursa olsun her daim kendi menfaatlerini düşünmelerinin ve bunu her şeyin üstünde tutmalarının rol oynadığı gözlemlenmiş ve aynı zamanda Almanların menfaatleri uğruna en üst düzey Osmanlı yetkililerini suçlamak ve tehdit etmekten çekinmeyecek kadar pervasızlık içinde olabildikleri de tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Alman Arşiv Belgeleri

Archiv der Marine, Kriegsakten Vol., 1-105 (60876), Enver Pascha, s. 9-21. Bundesarchiv RM 2/2003, s. 2, 8-9.

Bundesarchiv RM 8/351, s. 79-80.

Bundesarchiv, Militärarchiv, Generalkommando (Wehrkreis) VII (Ast VII München), Meldesammelstelle Süd im 1. Weltkrieg 1933-1937, RW 49/21, RH 53-7/1292, H 13-7/5, 327/36gK. s. 1-3, 10-13, 19-20, 32-34, 40-41, 48-49, 64.

Basılı Eserler

Akgün, Ahmet, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Kripto Yahudiler ve Pakraduniler*, Togan Yayınları, İstanbul 2011.

Aksu, Kenan, *İngiliz Gizli Belgelerinde Enver Paşa*, Çatı Kitapları, İstanbul 2007.

Aktar, Ayhan, "I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunda Ermeni Askerler", *Toplumsal Tarih*, No 255, Mart 2015.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, II. Cilt, Remzi Kitapevi, İstanbul 1970.

Dadrian, Vahakn N, "The role of Turkish military in the destruction of Ottoman Armenians: A study in historical continuities." *Journal of Political and Military Sociology* 1992, 20 (2).

_____, *The History Of The Armenian Genocide*, Berghahn Books, Newyork 1995.

Kara, Murat "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ereğli Kömür Havzası (1829-1920)", *History Studies*, Sayı 5, Ocak 2013.

Papen, Franz von, *Der Wahrheit eine Gasse*, Paul List Verlag, München 1952.

T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Basımevi, Ankara 1972.

TBMM Albümü, I. Cilt.

Walker, Christopher J., *Armenia: The Survival of a Nation*, St. Martin's Press, Newyork 1990.